

Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні-березні 2020 року

У січні-березні 2020 року рівень тіньової економіки склав 31% від обсягу офіційного ВВП

Ця аналітична записка містить результати оцінки рівня тіньової економіки з використанням удосконалених методологічних положень (див. додаток). За попередніми розрахунками Мінекономіки рівень тіньової економіки у січні-березні 2020 року склав 31% від обсягу офіційного ВВП, що на 1 в.п. менше за показник січня-березня 2019 року.

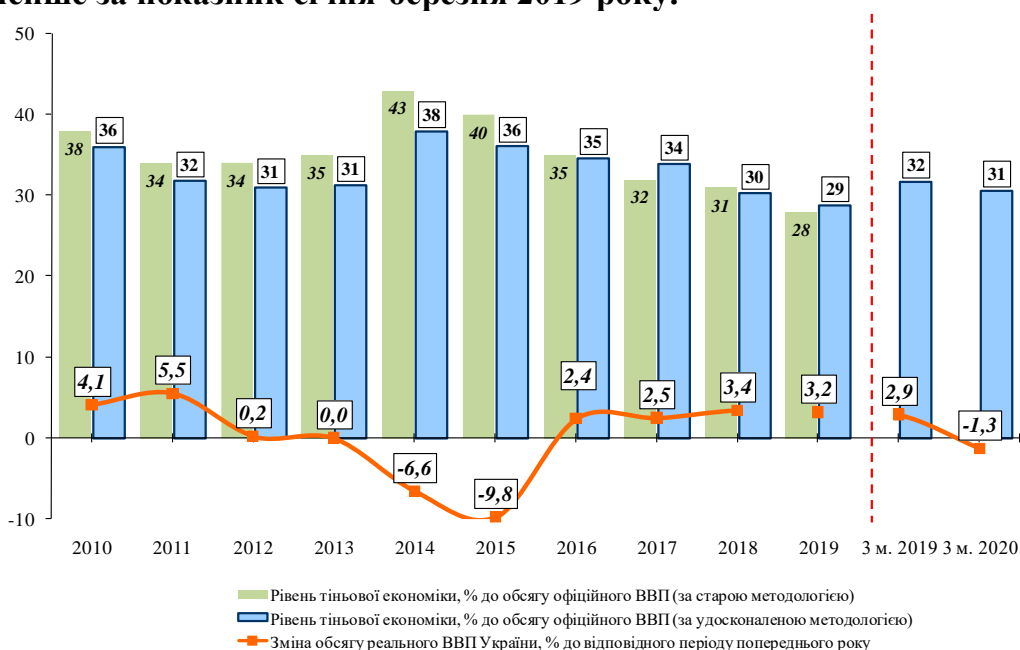

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономіки (ретроспективний ряд перераховано з використанням удосконалених методологічних положень)

Довідково: оцінка інтегрального рівня тіньової економіки в Україні у 2019 році є попередньою. Наразі оцінку рівня тіньової економіки за одним з чотирьох методів розрахунку – методом збитковості підприємств – здійснено з використанням попередніх статистичних даних про фінансові результати діяльності до оподаткування великих та середніх підприємств (без малих підприємств, мікропідприємств, а також банків) по усіх регіонах України, крім тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, а також частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Після оприлюднення Держстатом остаточних статистичних даних про фінансові результати діяльності підприємств до оподаткування (за повним колом підприємств та з результатами діяльності банків) оцінку рівня тіньової економіки в Україні за підсумком 2019 року буде уточнено.

Збереження тенденції до зниження тіньової економіки відбулося, не зважаючи на поширення негативних наслідків пандемії COVID-19 і зниження рівня реального ВВП на 1,3% за підсумком I кварталу 2020 року до відповідного кварталу 2019 року.

Разом з тим, аналізуючи досвід попередніх криз, очікуваним було збільшення рівня тіньової економіки, адже в умовах значної невизначеності бізнес прагне зменшити ризики втрати ресурсів. Так, відбулось очікуване зменшення ділової та інвестиційної активності (як в середині країни, так і за її межами). Суттєво зросли збитки в економіці. Але, саме незвичний характер кризи, спричиненої

поширенням пандемії та запровадженням карантинних заходів, визначило нетиповий характер динаміки тіньової економіки із так званими секторальними особливостями.

Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами

Зокрема, три з чотирьох методів, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, зафіксували зменшення рівня порівняно з відповідним періодом 2019 року:

метод “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” – на 4 в.п. (до 29% від обсягу офіційного ВВП);

електричний метод – на 3 в.п. (до 27% від обсягу офіційного ВВП);

монетарний метод – на 2 в.п. (до 29% від обсягу офіційного ВВП).

Разом з тим метод збитковості підприємств показав збільшення рівня тіньової економіки (на 15 в.п. до 38% від обсягу офіційного ВВП), що значною мірою обумовлено суттєвим погіршенням фінансового становища підприємств в умовах дії обмежень, запроваджених з метою запобігання стрімкому поширенню пандемії коронавірусу в світі та Україні, а також утворених у період карантину логістичних проблем.

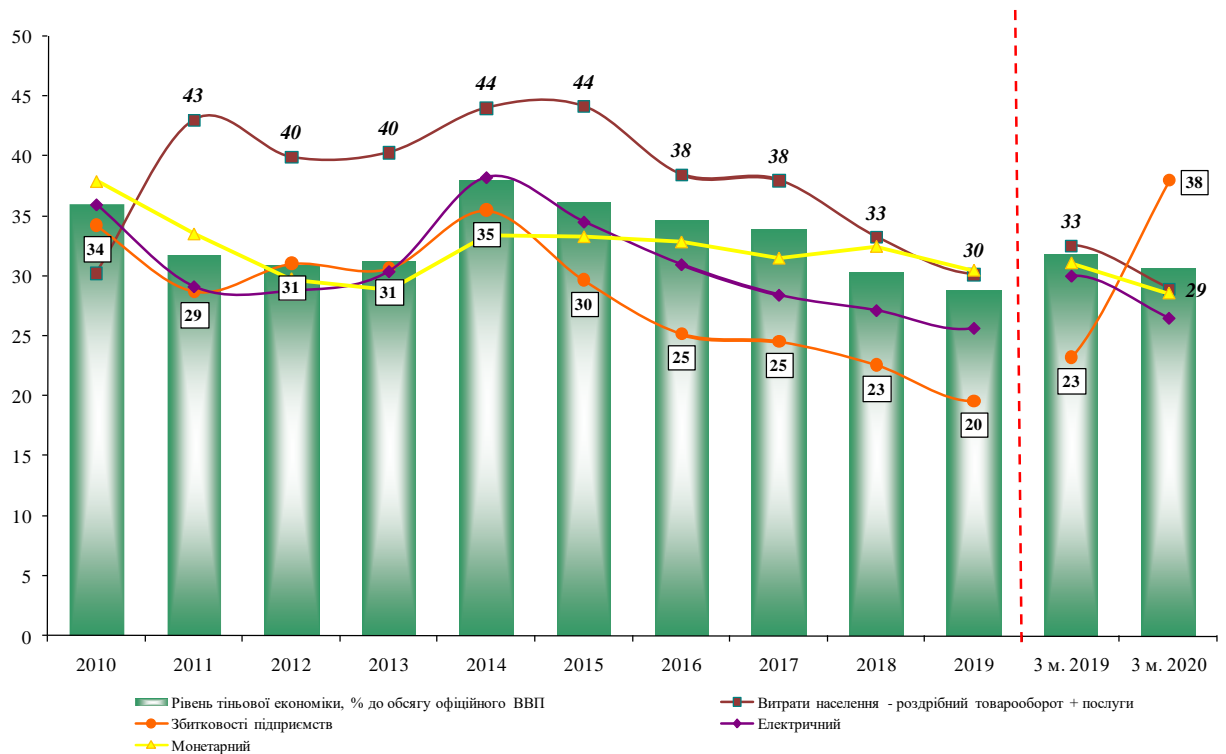

Рис. 2. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономіки

Довідково: кожен метод розрахунку рівня тіньової економіки охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору).

Лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

Рівень тіньової економіки за методом збитковості підприємств у січні-березні 2020 року склав 38% від обсягу офіційного ВВП

Зростання рівня тіньової економіки за **методом збитковості підприємств** є очікуваним.

Адже, відповідно до методології розрахунку збільшення рівня тіньової економіки відбувається переважно внаслідок суттєво зростання збитків суб'єктів господарювання. А функціонування суб'єктів господарювання в умовах карантинних обмежень, запроваджених задля стримання поширення COVID-19, та утворених внаслідок цих заходів непередбачуваних логістичних проблем сформувало об'єктивні причини для зростання збитковості суб'єктів господарювання. Отже значною мірою зростання збитковості є відображенням об'єктивних процесів, а не динаміки тінізації.

Тому зміну рівня тіньової економіки у галузях, оцінену за методом збитковості, наразі слід розглядати лише як орієнтир у зміні тенденцій тіньової економіки.

Довідково: відповідно до методологічних положень за методом збитковості підприємств тенденція до збільшення рівня тіньової економіки формується на тлі збільшення обсягу збитків (збільшення кількості збиткових підприємств) або зменшення обсягу прибутків суб'єктів господарювання (зменшення кількості прибуткових підприємств).

Оцінку рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств здійснено на базі даних про фінансові результати діяльності до оподаткування великих, середніх, малих підприємств, мікропідприємств.

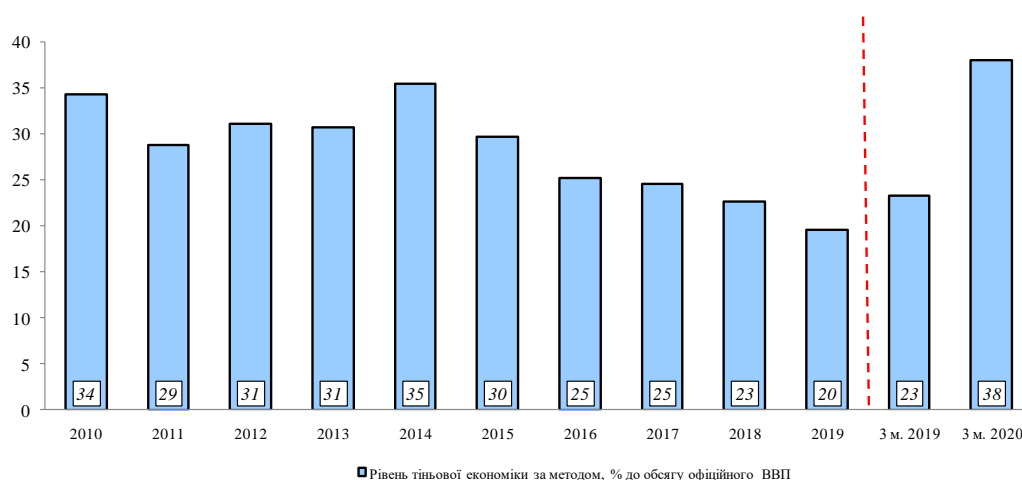

Рис. 3. Динаміка рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, % до обсягу офіційного ВВП

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономіки

Рівень тіньової економіки у видах економічної діяльності за методом збитковості підприємств

Так, усі без виключення ВЕД показали тенденцію до збільшення рівня тіньової економіки на тлі зростання обсягу збитків підприємств цих ВЕД за результатами січня-березня 2020 року порівняно з відповідним періодом 2019 року.

Найбільше частка тіньового сектору зросла у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (на 21 в.п.), у ВЕД "Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність" (на 18 в.п.), у переробній промисловості та в оптовій та роздрібній торгівлі – на 16 в.п. у кожному з цих ВЕД.

При цьому перелік найбільш тінізованих ВЕД очолив ВЕД “ВЕД “Транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська діяльність” (54% від обсягу ВДВ у ВЕД).

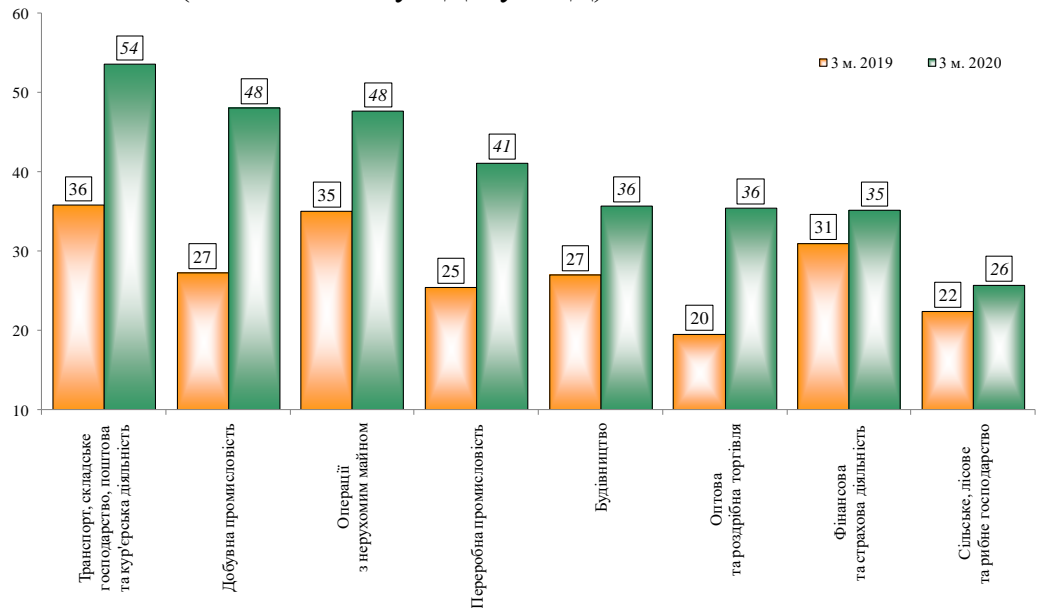

Рис. 4. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: розрахунки Мінекономіки

Рівень тіньового сектору у сфері **транспорту, складського господарства, поштової та кур’єрської діяльності** порівняно з I кварталом 2019 року **збільшився на 18 в.п.** до **54%** від рівня ВДВ галузі. Відповідно до методології розрахунку це було пов’язано з **об’єктивним збільшенням збитків** підприємства галузі у 6,1 разів (до 40,6 млрд. грн. у I кварталі 2020 року), отриманих в умовах зупинених пасажирських та обмежених вантажних перевезень, рішення про які було прийнято у рамках карантинних заходів, спрямованих на стримання масштабів поширення COVID-19 у світі.

Рівень тіньового сектору у **добувній промисловості і розробленні кар’єрів** збільшився за підсумком січня-березня 2020 року порівняно з відповідним періодом 2019 року на **21 в.п.** до **48%** внаслідок скорочення кількості прибуткових підприємств (до 51,9% порівняно з 71,6% підприємств у січні-березні 2019 року). Це відбулось в умовах суттєвого падіння цін на світових сировинних ринках (зокрема, нафти та газу). Водночас, **доцільно відзначити наявність економічного протиріччя**, коли при високій рентабельності операційної діяльності підприємств у добувній промисловості (33,2% у I кварталі 2020 року) значна кількість підприємств галузі (41,8% від загальної кількості підприємств галузі) відзвітувала про збиткові результати діяльності. З великою ймовірністю, це є наслідком високого рівня тінізації ВЕД.

За підсумком січня-березня 2020 року було зафіксовано значне збільшення рівня тіньової економіки у **переробній промисловості** (на 16 в. п. до 41% від офіційного обсягу ВДВ), що було обумовлено сукупною дією таких чинників:

негативним впливом наслідків пандемії на діяльність підвидів переробної промисловості, результати діяльності яких напряду залежать від світового попиту (це, насамперед, металургія та машинобудування);

невизначеними прогнозами щодо майбутньої кон'юнктури цін на світових ринках чорних металів;

зменшенням внутрішнього попиту з боку машинобудування та будівництва.

Довідково: за підсумком I кварталу 2020 року підприємства ВЕД “Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів” отримали негативний фінансовий результат діяльності в розмірі “-” 13,4 млрд. грн.), підприємства ВЕД “Машинобудування” – у розмірі “-” 11,8 млрд. грн. відповідно.

У сфері **оптової та роздрібної торгівлі** за підсумком I кварталу 2020 року частка тіньового сектору **збільшилася** на 16 в.п. до **36%**. Зазначене, відповідно до методології розрахунку, обумовлене збільшенням збитків підприємств галузі у 6,3 разів (до 28,2 млрд. грн. у січні-березні 2020 року), отриманих в умовах триваючого падіння оптового товарообороту (через низький попит на послуги галузі внаслідок скорочення економічної активності в світі) та уповільненого зростання роздрібного сегменту ринку (через запровадження превентивних карантинних заходів).

Рівень тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот” у січні-березні 2020 року склав 29%

Оцінка рівня тіньової економіки за методом **“витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги”** показала, що порівняно з відповідним періодом 2019 року він **зменшився на 4 в.п.** і **склав 29%** від обсягу офіційного ВВП. В умовах запровадження карантинних заходів та **закриття всіх видів неорганізованої торгівлі такий результат є об’єктивним.**

При цьому у I кварталі 2020 року домогосподарства зберігали доволі високі споживчі настрої, які формувалися в умовах:

сталості динаміки зростання доходів населення (середня заробітна плата в номінальному і реальному вимірах зросла відповідно на 14,3% і 11,3% до відповідного періоду 2019 року;

помірної динаміки інфляційних процесів у звітному періоді;

Довідково: за даними Держстату, зростання споживчих цін у березні 2020 року продовжувало уповільнюватися і склало 0,7% (до грудня 2019 року), у березні 2019 року – 2,4% відповідно.

Це відбулося, у тому числі, завдяки збереженню сформованого у минулому році позитивного впливу від зміцнення гривні у вартості товарів, зниженню цін на енергоносії, розширенню пропозиції сирих продуктів харчування. Вплив цих чинників був вагомішим за тиск на ціни від зростаючих споживчого попиту і заробітних плат.

зміни структури попиту домогосподарств з моменту запровадження в країні карантинних обмежень (з середини березня поточного року), у результаті яких:

i) домогосподарства переорієнтувалися на канал Інтернет-купівлі товарів в умовах, коли було тимчасово зупинено роботу закладів громадського харчування (за виключенням надання послуг з адресної доставки), торговельно-розважальних центрів, інших закладів торговельного і побутового обслуговування населення (крім продажу продуктів харчування та товарів побутового і господарського призначення).

ii) скоротився попит з боку населення на міжнародні перевезення та туристичні послуги;

iii) з-за кордону почали повертатися звільнені внаслідок запроваджених у країнах світу карантинних заходів заробітчани, об'єктивним наслідком чого стало розширення споживчого попиту домогосподарств в Україні.

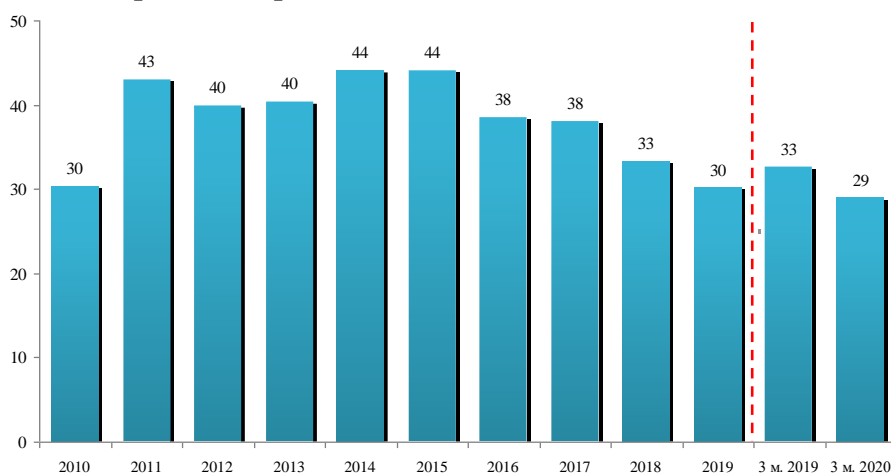

Рис. 5. Динаміка рівня тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги”, % від обсягу офіційного ВВП
Джерело: розрахунки Мінекономіки

Рівень тіньової економіки за електричним методом у січні-березні 2020 року склав 27%

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням електричного методу, порівняно з відповідним періодом 2019 року зменшився на 3 в.п. і склав **27%** від обсягу офіційного ВВП. Відповідно до методології розрахунку тенденція до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом засвідчується:

або збільшенням обсягу реального ВВП більшими темпами, ніж обсягу внутрішнього споживання електроенергії за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби;

або, як це відбулося за підсумком 3 місяців 2020 року, падінням обсягу реального ВВП меншими темпами (на 1,3% порівняно з відповідним періодом 2019 року), ніж обсягу внутрішнього споживання електроенергії за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби (на 1,6% відповідно). При цьому поряд зі зменшенням тіньової складової **доцільно зазначити дію інших чинників, які обумовлювали скорочення обсягів споживання електроенергії у звітному періоді.** Це, насамперед, зниження суб'єктами господарювання (зокрема, підприємствами металургії – основними споживачами електроенергії) ділової активності у відповідь на виклики, що постали перед ними в умовах запровадження у світі карантинних обмежень, а також аномально теплі погодні умови у січні-березні поточного року.

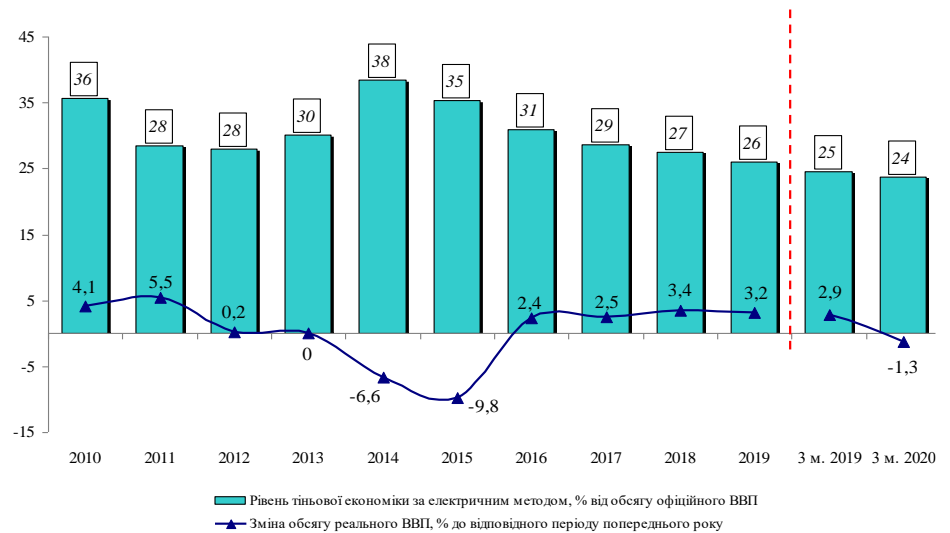

Рис. 6. Рівень тіньової економіки за електричним методом, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономіки

Рівень тіньової економіки, розрахований за монетарним методом, у січні-березні 2020 року склав 29%

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням удосконаленого монетарного методу, зменшився порівняно з показником січня-березня 2019 року на 2 в.п. і склав 29% від обсягу офіційного ВВП. Цьому сприяло, у тому числі, запровадження банками практики надання “кредитних канікул” у період дії карантину для населення та бізнесу, що значно пом’якшило наслідки від природної схильності економічних агентів до тінізації доходів в умовах посилення невизначеності.

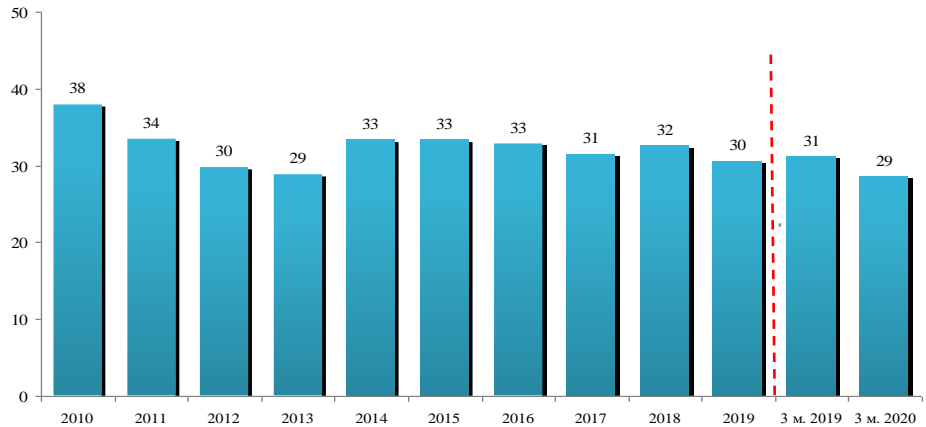

Рис. 7. Рівень тіньової економіки з використанням монетарного методу, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономіки

Отже різні методи і різні сфери діяльності показали різну траєкторію зміни тіні, яка цілком кореспондує із особливим характером кризи.

Детінізація економіки є одним з критеріїв оцінки ефективності впроваджуваних реформ і сприйняття їх суспільством. При цьому слід зважати, що тіньовий сектор є наслідком наявних в економіці проблем, а не їх першопричиною.

Дія об’єктивних факторів посилювалась впливом досі неподоланих системних чинників, що стримують процеси детінізації економіки в Україні, серед яких варто

виділити:

низький рівень захисту прав власності;

Довідково: відповідно до Звіту про Глобальний індекс конкурентоспроможності 2019 ефективність державних та суспільних установ (“Інституцій”) залишається одним з найбільших конкурентних “провалів” економіки України (104 місце серед 141 країни). За рівнем захисту прав власності у рейтингу ГІК 2019 Україна знаходиться на 128 місці; за рівнем захисту прав інтелектуальної власності – на 118 місці відповідно.

недосконалість судової системи країни (основними вадами якої експерти визначають недостатню інституційну спроможність та незалежність гілок судової системи), як наслідок, низький рівень суспільної довіри до неї;

Довідково: експерти рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності 2019 оцінили незалежність судової влади в Україні на рівні, що відповідає 105 місцю серед 141 країни, а ефективність правової системи в арбітражному врегулюванні – на рівні 103 місця відповідно.

високий рівень корупції в країні;

Довідково: експерти рейтингу “Індекс сприйняття корупції 2019” оцінили рівень корупції в Україні у 30 балів, що на 2 бали менше ніж у рейтингу 2018 року (за шкалою від 0 до 100, де 0 означає найвищий рівень корупції відповідно до сприйняття респондентів, а 100 - найнижчий), що відповідає 126 місцю серед 180 країн, які увійшли до рейтингу (120 місце серед 180 країн у рейтингу 2018 року). За висновками експертів рейтингу, в Україні продовжувала обмежуватись незалежність антикорупційних органів, затягувався запуск Вищого антикорупційного суду, створювались штучні законодавчі обмеження. Акцент було зроблено на провальній судовій реформі та відсутності реформ в органах правопорядку загалом.

збереження викликів забезпеченню стабільного функціонування фінансової системи країни;

Довідково: у кредитному портфелі банків значною залишається частка непрацюючих кредитів. Станом на 01.04.2020 частка непрацюючих кредитів у загальному обсязі кредитування становила 54,09% (станом на 01.01.2020 - 53,83%). Це зумовлено, насамперед, низькою кредитоспроможністю позичальників.

наявність територій, непідконтрольних Уряду, утворених у ході збройного конфлікту на території країни, та, як наслідок, зростання “потенційних можливостей” для виникнення нових схем контрабанди товарами.

Відповідно, єдиним ефективним шляхом детінізації економіки країни є створення сприятливих умов для діяльності всіх суб’єктів ринку у легальному секторі завдяки поліпшенню інвестиційного клімату в країні та створенню такого інституційного середовища, для якого тіньова економіка стала б неефективною.

І саме на створення сприятливих умов для ведення бізнесу всередині країни спрямована політика Уряду.

*Зміни у
методологічних
положеннях*

Мінекономіки завершило роботу з удосконалення методологічних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки, що враховують зміни і тенденції, сформовані в економіці країни останніми роками, та працює над підготовкою наказу Міністерства з їх затвердження.

Зміни, реалізовані у методологічних положеннях з оцінки рівня тіньової економіки, є такими:

1. При розрахунку за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот”:

- включено: а) обсяг “тіньових” послуг, що надаються населенню суб’єктами господарювання; б) обсяг продажу домогосподарствами сільськогосподарської продукції на неформальних ринках;

- рівень тіньової економіки за цим методом визначається як результат відношення інтегрального показника обсягів придбаних населенням у тіньовому сегменті товарів і послуг до кінцевих споживчих витрат домашніх господарств, співвіднесеного до частки кінцевих споживчих витрат домашніх господарств у ВВП. З оцінки рівня тіньової економіки за цим методом вираховано обсяг економіки, що безпосередньо не спостерігається у секторі домашніх господарств, визначений Держстатом.

2. При розрахунку рівня тіньової економіки за монетарним методом:

- зроблено припущення, що базовим є “умовний” рік, в якому відношення обсягу депозитів до грошового агрегату M2 ($f_0 = \frac{M2 - M0}{M2}$) становить 0,95. Результат відношення f_0 визначене

методом усереднення та аналогій на базі досвіду країн (Бельгія, Велика Британія, Данія, Швеція), результат відношення f_0 в яких є високим, а рівень тіньової економіки серед країн світу, за оцінками експерта МВФ Фрідріха Шнайдера, незначним (< 20%). За такої умови будь-яке збільшення обсягу готівки є свідченням утворення потенційних можливостей для збільшення рівня тіньової економіки;

- вилучено модифіковану складову методу (як таку, що частково дублює метод “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги”).

3. При розрахунку за методом збитковості підприємств з отриманого за цим методом рівня тіньової економіки вираховано не весь обсяг економіки, що безпосередньо не спостерігається, визначений Держстатом (як це передбачали чинні методологічні рекомендації), а лише ту частину, що створюється у секторі нефінансових корпорацій.